

Zichtbaar maken van de Utrechtse queer geschiedenis

Samenvatting

- In Utrecht – Regenbooggemeente, winnaar Lantaarnprijs 2009 voor beste LHBTQIA+-beleid, ‘stad voor iedereen’ met inclusie en diversiteit als kernwaarden – is de queer geschiedenis (vrijwel) onzichtbaar. Utrecht loopt daarmee achter op de meeste andere grote steden in ons land.
- Wethouder Voortman zegde tijdens de presentatie van het Boek *Utrechtenaren, een queer geschiedenis* in oktober 2024 toe het streven van Queer U Stories te ondersteunen om de queer geschiedenis van de stad beter zichtbaar te maken.
- Uit de reacties op de diverse activiteiten van QUS blijkt dat er veel belangstelling is voor die geschiedenis zowel vanuit de queer gemeenschap als van de kant van anderen.
- Het College van B&W heeft in januari 2026 toegezegd nog dit jaar de zichtbaarheid van de gedenksteen voor de sodomietenvervolging op het Domplein te zullen verbeteren in samenspraak met de queer gemeenschap in de stad. Queer U Stories denkt mee over de realisatie en levert desgevraagd teksten en beelden.
- Queer U Stories doet in deze notitie eerste voorstellen om ook op andere locaties de queer geschiedenis van Utrecht zichtbaar te maken. Deze voorstellen worden via de geëigende kanalen voorgelegd aan verantwoordelijk wethouder Voortman en aan manager Stadsteam Utrecht Fred Nuwenhuis.
- De Vereniging Oud-Utrecht ondersteunt dit streven, zal adviseren over de realisatie ervan en QUS zo mogelijk betrekken bij andere relevante erfgoed-initiatieven.
- Ook het Centraal Museum in de persoon van Geertje Dekkers, conservator stadsgeschiedenis en de afdeling erfgoed van de gemeente ondersteunen onze plannen.
- Met deze notitie, deelname aan het erfgoed-participatieproject van de gemeente en tijdens het erfgoedsymposium op 24 februari en het verkiezingsdebat op 11 maart 2026, beide georganiseerd door Oud-Utrecht, zullen leden van QUS het belang van de zichtbaarheid van queer erfgoed onder de aandacht brengen van politici, onderzoekers en beleidsmakers.

Verborgene verhalen

‘In de werfkelder van nummer 261 openden in december 1975 Sylvia Bodnár en Dorelies Kraakman hun feministische boekhandel De Heksenkelder (de eerste in Nederland) met daarboven op straatniveau vrouwencafé De Heksenketel. “De Heks” was jarenlang het levendige brandpunt van de lesbisch-feministische scene in Utrecht. Iets verder naar rechts in het oude NV-gebouw, later Tivoli en nu het Union House op nummer 245 kwamen in 1950 70 Utrechtse COC-leden samen om een eigen afdeling op te richten van de oudste nog bestaande queer organisatie ter wereld. Het stadsbestuur en de politie waren er niet blij mee. En weer wat verder richting Lijnmarkt, op nummer 221, werd in maart 1979 het eerste eigen pand van datzelfde COC in de stad geopend. Symbolisch voor de veranderende tijden

was dat de toenmalige burgemeester Vonhoff, zich niet meer zoals zijn voorganger De Ranitz in de jaren 50 inspande om het COC te verbieden, maar zich juist vereerd voelde dat hij het nieuwe pand mocht openen.'

Aan het woord is een gids van Queer U Stories die met een groep belangstellenden wandelt langs locaties in de binnenstad die een belangrijke rol hebben gespeeld in de Utrechtse queer geschiedenis. En of het nu om de Oudegracht, de Nieuwegracht, de Nieuwe Kamp, het Janskerkhof of andere plekken gaat, steeds volgt de verzuchting: 'Helaas is er nu niets dat ter plekke aan het bijzondere verleden van dit pand / deze locatie herinnert: geen bordje, geen foto, geen QR-code, niets.'

Behalve een gedenksteen die de oudste Utrechtse queer geschiedenis memoreert – de sodomietenvervolging van 1730 – en enkele symbolen die naar hedendaagse diversiteit verwijzen (oversteekplaats Lange Viestraat, fietspad Utrecht Science Park, verkeerslichten zebrapad Daalsesingel, door ondernemingen of particulieren opgehangen regenboogvlaggen) is er in de stad Utrecht niets dat verwijst naar de geschiedenis van de duizenden bewoners die in de loop der eeuwen niet beantwoordden aan de dominante normen betreffende gender en seksualiteit. Wil Utrecht haar streven waarmaken een stad te zijn waarin diversiteit en inclusie kernwaarden zijn, dan zou ook de geschiedenis daarvan zichtbaar moeten zijn. Het gaat immers over het, grotendeels verborgen, verleden van duizenden Utrechters en Utrechtenaren. Dat geldt zowel voor de onderdrukking als voor de emancipatie van het 'anders zijn'.

Project zichtbaarheid queer geschiedenis

Queer U Stories (QUS), een project met een kernteam van tien vrijwilligers, heeft de afgelopen jaren op allerlei manieren de Utrechtse queer geschiedenis voor het voetlicht gebracht: door een website die steeds aangevuld en geactualiseerd wordt, het boek *Utrechtenaren, een queer geschiedenis*, wandelingen, een Queer City Map, een reistentoonstelling, lezingen, een nieuwsbrief, berichten op sociale media, een pubquiz etc. QUS-activiteiten vonden onder andere plaats in het kader van het Utrecht Queer Culture Festival en de Utrechtse Nacht van de Geschiedenis. Theatermakers, kunstenaars, zangers en anderen lieten zich door QUS inspireren voor onder andere het maken van een toneelstuk, een kunstinstallatie en liederen over queerhistorische gebeurtenissen.

De wens de zichtbaarheid van de Utrechtse queer geschiedenis te verbeteren leeft breder dan alleen bij QUS. Tijdens de presentatie van het boek *Utrechtenaren, een queer geschiedenis* (oktober 2024) onderschreef wethouder Linda Voortman de door QUS uitgesproken wens in de nabije toekomst die geschiedenis beter zichtbaar te maken in de stad. De gemeentelijke inbreng vindt plaats in het kader van het inclusie- en diversiteitsbeleid (afdeling Utrecht voor iedereen). Daarnaast hebben het bestuur van de Vereniging Oud-Utrecht, de conservator stadsgeschiedenis van het Centraal Museum en de afdeling erfgoed van de gemeente zich achter ons initiatief geschaard. Andere (erfgoed)organisaties worden nog benaderd om zich bij hen aan te sluiten..

De gedenksteen op het Domplein

Groen Links-gemeenteraadslid Ingeborg Hornsveld heeft op 15 januari, ondersteund door bijna alle andere partijen, vragen gesteld aan B&W of het college het eens is met de constatering dat de gedenksteen voor de sodomietenvervolging op het Domplein veel beter onder de aandacht gebracht moet worden van zowel bewoners van de stad als van het toenemend aantal binnen- en buitenlandse bezoekers. De steen wordt nu vaak niet opgemerkt, de tekst biedt slechts summiere informatie en is voor de meeste buitenlandse bezoekers onbegrijpelijk. Wethouder Eva Oosters heeft namens het college positief gereageerd, de zichtbaarheid te willen vergroten in samenspraak met de Utrechtse queer gemeenschap en e.e.a. te willen realiseren in het tweede kwartaal van 2026. In de visie van QUS kan de nieuwe presentatie van de gedenksteen het begin vormen van een groter project om ook elders de queer geschiedenis zichtbaar te maken.

Gedenksteen Domplein, grotendeels aan het oog onttrokken door een infozuil van 2000 jaar Domplein (februari 2026)

Op 16 februari vond een eerste gedachtewisseling plaats – bij de steen op het Domplein – tussen vertegenwoordigers van verschillende betrokken gemeentelijke instanties en vertegenwoordigers van een aantal queer organisaties over de wijze waarop de gedenksteen beter herkenbaar kan worden en een rol kan vervullen als plaats van bijeenkomst en activiteiten van de Utrechtse queer gemeenschap.

Vanuit QUS is naar voren gebracht dat:

- het wenselijk is een historische toelichting te geven op de sodomietenprocessen van 1730-1731 door middel van een informatiepaneel (tekst en beeld) of via andersoortig middelen in zowel het Nederlands als het Engels;
- het wenselijk is bezoekers niet alleen te informeren over sodomieten als slachtoffer van vervolging maar ook over de levendige subcultuur die er begin 18e eeuw bestond op en rond het Domplein;
- dat het wenselijk is te onderzoeken of door ruimtelijke ingrepen (verplaatsing naar elders op het plein, verhoging, kanteling, toevoeging van een podium, zitelementen e.d) de gedenksteen ook de functie kan krijgen van (vaste) plaats van samenkomst voor bijzondere gelegenheden en activiteiten van de queer gemeenschap (zoals in het recente verleden enkele keren ad hoc is gebeurd).
- dat de zuil van '2000 jaar Domplein' die nu het zicht op de gedenksteen ontnemt op zo kort mogelijke termijn door de verantwoordelijke partij(en) verplaatst wordt;

Historische queer locaties

Bewoners, bezoekers en anderen informeren over de historische betekenis van andere locaties in de stad kan, zo leren de tot nu toe gebruikte middelen, op meerdere manieren:

door allerlei soorten informatieborden, door QR-codes die verwijzen naar geschreven, gesproken en visuele informatie online, door schaalmodellen van gebouwen en buurten, door muurschilderingen en tegeltableaus, door lantaarnconsoles, door markeringen in het straatdek (bijv. van het Romeinse fort of kerken op het Domplein), door (tijdelijke) lichtprojecties etc. Uiteraard zijn er nog andere middelen denkbaar. Zo is er in Amsterdam een *Walk of Pride* in ontwikkeling: een spoor van 50 tegels die ieder verwijzen naar een belangrijke persoon of gebeurtenis en die samen een route vormen van het Homomonument naar de Dam.

De gebruikte media (informatiebordjes, panelen, tegeltableaus, muurschilderingen) moeten voldoen aan de volgende criteria: in het oog vallend (dus geen verstopte en vervagende QR-codes), duurzaam, vandalismebestendig, tweetalige informatie in heldere taal.

Na vaststellen van behoefte aan en draagvlak voor zichtbaarheid van de queer stadsgeschiedenis zijn vervolgvragen voor realisatie van dit project:

- aan welke criteria moeten locaties en de daaraan gekoppelde geschiedenis voldoen voor een zichtbaarheids-transformatie;
- welke locaties en gebeurtenissen / personen komen daarvoor als eerste in aanmerking (vaststellen voorkeursvolgorde);
- en welke middelen zetten we in om de zichtbaarheid te effectueren?

Voorlopige keuzes en selectie kunnen ontleend worden aan de informatie verzameld op de website van QUS en in het boek *Utrechtenaren*.

Straatnamen

Een andere, minder locatiegebonden manier om queer geschiedenis zichtbaar te maken is verwijzing naar personen of thema's in de vorm van straatnamen. Verschillende Nederlandse steden (onder andere Amsterdam, Arnhem, Groningen, Den Haag, Nijmegen en Zaandam) hebben straten, pleinen, hofjes of bruggen vernoemd naar voorvechters van queer- en/of vrouwenemancipatie. Soms gaat het om een enkele straat, soms om een buurt(je) met meerdere straatnamen.

Utrechtse straten vernoemd naar kopstukken uit de landelijke of plaatselijke queer emancipatiegeschiedenis zijn er (nog) niet. Helaas zullen ze er waarschijnlijk ook niet snel komen, omdat het in onze stad tijdelijk niet mogelijk is om voorstellen daarvoor in te dienen. De redenen daarvoor zijn volgens de gemeentelijke website: '1 Er [zijn] veel lopende projecten die al een onderwerp voor straatnamen hebben gekregen. Deze onderwerpen zijn vaak samen gekozen met inwoners (participatie); 2 Er [is] een grote wachtlijst met voorstellen.' Navraag bij de straatnamencommissie leert dat er bij de reeds ingediende voorstellen geen queer personen of verwijzingen zitten. Wel nodigt de voorzitter van de commissie ons uit voorstellen daarvoor in te dienen zodra de mogelijkheid daarvoor weer bestaat.

Draagvlak

Het is belangrijk dat het streven naar meer zichtbaarheid van de queer geschiedenis gesteund wordt door zoveel mogelijk relevante partijen: de queer gemeenschap, erfgoedorganisaties, Utrecht marketing, politiek, burgerij. Alle tot nu toe benaderde partijen hebben positief op ons initiatief gereageerd.

Naast dit algemene draagvlak zal in specifieke gevallen voor het aanbrengen van infoborden e.d. ook instemming verkregen moeten worden van eigenaren van panden en objecten.

Financiering

Op basis van een eerste prioriteitsstelling kan een voorlopige begroting opgesteld worden om zicht te krijgen op de benodigde financiële middelen. Kosten voor het project kunnen gedekt worden door de overheid, subsidies van relevante fondsen, giften en crowd funding.

Prioritering

Het zichtbaar maken van de Utrechtse queer geschiedenis is geen zaak van één afgeronde actie op één specifiek moment. Het gaat om een proces dat meerdere fases kent en waarvan de realisatie sterk afhankelijk is van de praktische en financiële mogelijkheden. Naast medewerking vanuit QUS aan een betere presentatie van de gedenksteen op het Domplein wil QUS voorrang geven aan het zichtbaar maken van queerhistorische locaties waarvan het belang buiten kijf staat en waar informatiemogelijkheden redelijk gemakkelijk te realiseren zijn (zie bijlage).

Namens Queer U Stories,
Maurice van Lieshout

geactualiseerde versie 26 februari 2026

reacties: info@queerustories.nl

Eerste voorstellen locaties zichtbaarheid Utrechtse queer geschiedenis

Locatie	historisch feit	mogelijke media
Domplein	sodomietensubcultuur en -vervolging met context (18e eeuw en initiatief monument jaren 90 vorige eeuw)	nieuwe presentatie bestaande gedenksteen info (bord, paneel, zuil)
Domplein	queers van kleur, zoals prof. Gloria Wekker (portret in Academiegebouw)	infobordje, tegeltableau
Oudegracht 261	eerste feministisch café+ boekhandel in NL Heksenkelder / Heksenketel 1975	infobordje pand of aan reling brug of werf
Oudegracht 221	eerste bovengrondse COC-trefcentrum 1979-2007	infobordje pand of aan reling brug of werf
Nieuwegracht 28	COC-trefcentrum 1964-1979 (kelder) woonhuis Jacques Drabbe, COC-voorzitter jaren 50	infobordje pand of aan reling brug of werf
of: Nieuwegracht 28-36	COC / Drabbe (nr.28)/ woonhuis schrijfster Petronella Moens (30) oprichting Pann (32) / geboortehuis Jr. Ram (vriend Couperus, 34) / woonhuis homo-activist H.J. Schouten (36) / 1e onderkomen wg homostudies UU (36)	infopaneel aan reling werf tegenover nrs.28-36
Hamburgerstraat 17	Sobrinobar 1975-1986, laatste 'privé' exclusieve homobar	infobordje
en/of: Oudegracht 196	In de Gouwe Gheyt 1982-1984, eerste commerciële, niet-exclusieve, open bar	infobordje
Jacobibrug	vestigingen bijzondere horeca (Roze Wolk Wolkenkrabber e.a., middelpunt Midzomergrachtfestival 1997-2022)	infobordje of -paneel tegeltableau schilderij bezoekers Wolkenkrabber uitlichten bestaande RW-teken bestrating werf

Oude Kamp I	woon- en werklocatie Dirkje Kuik schrijfster, kunstenares, trans activiste	infobordje pand; tegeltapeau werk
Oudegracht 333	eerste vaste COC-trefcentrum 1951-1952 in kelder schrijfster Ina Boudier Bakker	(aanpassing bestaand) infobordje
Achter de Dom	beeldje François Villon (toe-eigening als queer monument 1994 / termen 'van Achter de Dom / Utrechenaar)	infobordje
Maliebaan / Maliehuis	veroordeling 30 sodomieten 1816	infobordje
nader te bepalen	collage belangrijke gebeurtenissen of verhalend beeld van één persoon of gebeurtenis	(grote) muurschildering